

lige Nordstrømø Præstegælds Embedsbøger, idet disse under Vacancen paa Nordstrømø af Pastor Jens Engelsted, der betjente Kaldet, var bragt til Jensegårde til Opbevaring.

Sando Præstegælds Arkiv.

Kirkebøger (Hovedministerialbøger) fra 1719.

Sudero Præstegælds Arkiv.

Kirkebøger (Hovedministerialbøger) fra 1745, dog uden Optegnelser for Aarene 1784—1805.

ARKIVER I PRIVATE VIRKSOMHEDER INDENFOR HAANDVÆRK OG INDUSTRI.

Af Georg Nørregaard.

Medens man før i Tiden i Reglen kun ansaa Arkivsager om offentlige Forhold og Aandskultur for værdige til Opbevaring, indser man nu, at det ogsaa kan have sin Berettigelse at gemme skriftlige Vidnesbyrd om det daglige Livs materielle Forhold gennem Tiderne. Dette staar naturligt i Forbindelse med Nutidens materialistiske Livssyn og de sidste Slægtleds stigende Sans for de materielle og økonomiske Forholds Betydning i Menneskelivet.

Museerne har allerede i adskillige Aar haft Sans for at opbevare Ting, der kun tjener til at belyse Hverdagslivet, noget som først Arkæologien har sat rigtig i System. Mundtlige Overleveringer om dagligt Liv er blevet indsamlet af Folkemindeforskere og Etnografer. Anderledes med det skrevne. De offentlige Arkiver er stort set kun forpligtede til at gemme, hvad der angaar Befolkningens Forhold til det offentlige. Jævne Personers indbyrdes Omgang og deres Forhold til Tingene og Naturen omkring dem er blevet overset, og kun naar Individerne har hævet sig op i Kunstens, Videnskabens eller Politikens Rige, har deres Papirer vakt Interesse.

Nu er der imidlertid i de sidste Menneskealdrer dukket et Par Videnskaber op, som beskæftiger sig dermed, nemlig Sociologien og den økonomiske Historie. Disse Videnskaber søger Stof, og de hæfter sig med Grund ved Hullerne i de offentlige Arkiver. Naar Stat og Kommune i vore Dage ikke tager sig af en kulturel Sag, bliver den i Reglen forsømt, og Følgen er blevet, at der til at dække Hullet i de offentlige Arkiver i de fleste Lande kun er faa Privatarkiver af Betydning.

Saaledes ogsaa i Danmark. Naar der er bevaret en Del Gods- og Laugsarkiver, som nu efterhaanden inddrages i offentlige Arkiver, skyldes det snarest disse Arkivers halvoffentlige Karakter. Saasnart vi derimod spørger efter rent private Arkiver om Næringsforhold og Hverdagsliv, ja saa er der fra noget ældre Tid kun bevaret, hvad der ved rene Tilfældigheder er havnet mellem de offentlige Papirer.

Hvad angaar Haandværkets og Industriens Arkiver, staar det ikke bedre til. Det er en ren Undtagelse, naar et enkelt industrielt Firma, Jacob Holm og Sønner, har afleveret enkelte Dele af sit Arkiv til det sjællandske Landsarkiv.

Man vil hertil maaske sige, at dansk Industri er jo ikke gammel, og at Haandværksbedrifterne har været saa smaa, at deres nødvendige Regnskab kunde opstilles med Kridt paa Døren. Selv om man tager dette i Betragtning, har en Efterforskning efter Haandværks- og Industriarkiver i Danmark dog kun givet smaa Resultater.

En saadan Efterforskning er for nylig blevet udført i Forbindelse med den Undersøgelse, Institutet for Historie og Samfundsøkonomi foretager af Forholdet mellem Arbejdere og Arbejdsgivere før 1900. Allerede for nogle Aar siden søgte Dr. polit. *Jørgen Pedersen* til sin Disputats om Arbejdslønnen at fremskaffe Lønningsbøger fra før Aar 1900¹⁾. Ved en Enquete forespurgte man dengang ca. 250 ældre Firmaer, om de havde saadanne, og om man maatte laane dem. Som Hjælpemiddel ved Udvælgelsen af Firmaerne benyttedes Krak: Danmarks ældste

¹⁾ Se Fortid og Nutid VIII, 1929—30, S. 256.

Forretninger 1915. Kun fra 6 Firmaer lykkedes det ad den Vej at skaffe Lønningsbøger af Værdi. Dog stillede 3 andre Virksomheder en Del Oplysninger til Raadighed, som tydede paa, at de var i Besiddelse af Arkivalia. Resultatet var altsaa i den Grad magert, at det var nærliggende at forsøge med en anden Fremgangsmaade.

Lejligheden dertil kom, da jeg i 1933 til Brug for en yderligere Undersøgelse af Arbejdsforhold forsøgte at skaffe mig et Indtryk af, hvad der overhovedet fandtes af Arkivalia om Arbejdsforhold forud for den sidste Menneskealder.

Forsøgsvis valgte jeg nu den Fremgangsmaade, at jeg saa vidt muligt personligt henvendte mig, hvor jeg antog, der fandtes noget. Jeg forberedte mig dertil gennem Studiet af en Mængde Fagblade og Jubilæumsskrifter, deriblandt ca. 150 Festskrifter for Virksomheder indenfor Haandværk og Industri. Dernæst opnaaede jeg Arbejdsgiverforeningens Bistand og en Del Vejledning fra forskellige Laug, Mester- og Fabrikantforeninger. Skønt i Reglen uanmeldt og en besværlig Gæst blev jeg overalt modtaget imødekommende og mange Steder med stor Hjælpssomhed. Selvfølgelig har jeg maattet supplere Forespørgslerne med en Del Breve og Telefonopringninger; men jeg kom til det Resultat, at gennem Telefon alene opnaar man slet intet. Saa er Brev dog noget bedre; men personlig Henvendelse er alligevel det bedste. Folk ønsker at faa grundig Besked baade om, hvad man søger og hvorfor; de vil gerne se, at man mener det alvorligt og virkeligt gør noget ud af sin Søgen.

Alligevel kommer man naturligvis til at staa overfor saadanne Tilfælde, hvor man gaar tvivlende bort, naar man har faaet til Svar, at Virksomheden absolut intet skrevet ejer om Spørgsmaalet. Hvis et Firma ikke ønsker at udlevere sit Arkiv til Undersøgelse, foretrækker det muligvis at svare, at det intet har. Eller det skammer sig maaske over den Tilstand, hvori dets Papirer befinder sig. Er der Tale om en stor Virksomhed, kan det ogsaa nok hænde, at ingen ved, hvad der findes ude i alle dens Forgreninger, navnlig i Aktieselskaber, der ejer flere Fabrikker. Mest Besvær volder de Firmaer, der, efter at man har

henvendt sig flere Gange til dem, ikke kan bekvemme sig til at afgive et Svar.

Hele Fremgangsmaaden er selvfølgelig omstændelig, og Enkeltmand naar ikke langt. En Rundgang til alle ældre Firmaer er uoverkommelig. Tilsammen har jeg besøgt lidt over 80 Virksomheder i København; men det maa herved erindres, at en Del store Selskaber, der har Hovedkontor i København, ejer Virksomheder ude i Landet. Forespørgslerne blev rettet dels til Haandværksfirmaer, dels til Industrifirmaer, og selv i de Tilfælde, hvor der intet skrevet fandtes, blev Vandringen dog opmuntret ved de mundtlige Oplysninger, der undertiden faldt af, ligesom man derved lejlighedsvis blev sat i Forbindelse med ældre og kyndige Fagfolk.

Private Virksomheder er meget mindre omhyggelige med deres Papirer end f. Eks. Foreninger, hvor Hensynet til skiftende Ledere og gensidigt Ansvar maaske maner til Paapasselighed. Af de ca. 80 Virksomheder svarede 41, at de intet havde. For enkeltes Vedkommende kan der heri ligge, at de har Arkivalia, men ikke om Arbejderforhold. Dette kan dog kun gælde faa. Naar Arkivalia kasseres, ødelægges meget ofte det hele, eventuelt paa Grund af den Uorden, hvori det befinder sig. Muligheden for Fund eksisterer næsten kun hos de Firmaer, der har betydet noget baade før og nu. Har et Firma bestaaet gennem længere Tid, har det i Regelen oplevet saa betydelig Fremgang, at det har maattet flytte til større Lokaler. Ofte er det overgaaet til Aktieselskab. Saasnart en Virksomhed har oplevet Ildebrand, Flytning eller hyppigt Ejerskifte, er Faren for Ødelæggelse betydelig. Det kan synes ejendommeligt, at de meget store Firmaer kasserer voldsomst; men det forklares af, at deres Arkivsager fylder saa meget, at der ikke blot kræves bekosteligt Husrum til dem, men ogsaa Mandskab til at holde Orden paa dem — et Arkiv uden Orden er som bekendt lidet værd. Flere af vore mest kendte Industriforetagender gemmer kun, hvad Loven nødvendiggør, saaledes at næsten alt kasseres, naar det er 5 Aar gammelt.

I Virkeligheden er der saa lidt tilbage fra Tiden før 1900, at

der allerede er Grund til at tænke over, hvad der kan gøres for at sikre Resterne, saaledes at Eftertiden dog gennem Eksempler kan faa belyst den danske Industris økonomiske Udvikling. Kun 2 Virksomheder har jeg fundet, som kan siges at besidde hele deres Arkiv lige fra Grundlæggelsen, nemlig Bryggeriet Carlsberg (1846—) og P. Wulff's Cigarfabrik (1868—). Begge Steder findes ikke blot Bøger, der viser Indkøb, Fabrikation og Om sætning, men ogsaa en Mængde Kassebilag og Korrespondancesager. Fra Ny Carlsberg haves desuden en Række Kopibøger (1870—). Hertil kan føjes, at der er en tredje Virksomhed, som ganske vist ikke har opbevaret alt, men dog betydelige Mængder, nemlig den kongelige Porcellænsfabrik. At dens Arkiv fra den Tid, da den tilhørte Staten (—1867), er afleveret til Landsarkivet, er i og for sig, hvad man kunde vente; men ogsaa fra den følgende Tid haves paa selve Fabrikken omfattende Mængder af Lønningsbøger m. m.

Disse 3 Virksomheders Arkiver er sjældent fyldige; men selv om man for et Firma ikke har Kassebilag og Korrespondance, vil man dog som Regel paa Grundlag af de forskellige Regnskabsbøger kunne skaffe sig et Indtryk af dets Forhold. Som saadanne Virksomheder, der har større Rækker af Bøger, kan nævnes:

I. G. A. Eickhoff, Maskinfabrik (1848—),

C. F. Riedel og Lindegaard, Maskinfabrik & Jernstøberi (1869—),

Georg Hannibal, Blikkenslagerfirma (1870'erne).

Til denne Gruppe maa ogsaa regnes Jacob Holm og Sønners Bøger i Landsarkivet, idet det maa tilføjes, at der endnu paa Fabrikken findes Rebslageriets Lønningsbøger (1859—).

Et Par Bogtrykkerier, Bianco Luno og Græbe, har bevaret deres Bøger saa vidt, at man deraf kan se, hvilke Arbejder de har udført. Dette kan vel ogsaa tænkes at gælde de Trykkerier, der ikke er adspurgte. Hos Græbe indtraf jeg forøvrigt faa Dage efter, at alle Firmaets øvrige gamle Papirer var ryddet ud.

En Del Firmaer har Rækker af Lønningsbøger, saaledes:

Hans A. Holm & Søn A/S, Snedkeri (1869—),

Maglemølle Papirfabrik A/S, Næstved (1874—),

Øresunds chemiske Fabriker, Kommanditselskab (1881—),
 Frederiksberg Jernstøberi & Maskinfabrik A/S (1885—),
 A. Søeborg's Chokoladefabrik (1892—),
 Jensen & Møller A/S, Chokolade- og Sukkervarefabrik
 (1894—),
 C. Schleisner, Farveri (1898—),
 H. H. Thiele's Bogtrykkeri (1902—).

Her maa erindres om de Lønningsbøger, som Dr. polit. Jørgen Pedersen fik Adgang til ved Hjælp af Enqueten, nemlig foruden hos Jacob Holm og Sønner og Bianco Luno (1860—63) tillige hos Tømrmester Weber, Roskilde (1849—), Rasmussens Maskinfabrik, Slagelse (1854—1916)¹⁾, Murermester Köhler (1890—93, 1897—) og Snedkermester Gjerding, Nykøbing F. (1899—), hvortil kom Oplysninger, stillet til Raadighed fra Tømrmester Mertins, Brandt's Klædefabrik A/S, Odense og Goldschmidt & Nordholm A/S, Farveri.

Kopibøger synes ret sjældent at være blevet ført. Ny Carlsberg's Kopibøger er nævnt; men det kan hertil føjes, at det maa anses som noget særegent, naar Murermester C. Licht's Kopibøger haves fra 1877. Ikke blot fremviser de Priser paa Arbejde og Materiale, men tillige giver de en Mængde karakteristiske Træk og Bemærkninger, der belyser saavel Tiden som Brevenes Ophavsmand²⁾. I vor Tid samler vel de fleste større Virksomheder Kopier af deres udgaaede Breve, frembragt ved Gennemslag paa Skrivemaskine.

En enkelt Virksomhed, Malerfirmaet Bernh. Schröder, Nielsen og Hansen, der ikke har syntes om at gemme alle sine gamle Bøger, fortjener Paaskønnelse, fordi man der har haft den gode Idé at gemme hver 10. Aargang af Protokolrækkerne (1859—, Lønningsbøger først 1867—), hvorved Historikeren dog altid kan skaffe sig et godt Begreb om Udviklingen.

Aktieselskabet De forenede Papirfabrikker opbevarer adskil-

¹⁾ Lønningsbøgerne fra Rasmussens Maskinfabrik, Slagelse, opbevares nu paa Institutet for Historie og Samfundsøkonomi.

²⁾ Jvnfr. H. G. Olrik: Firmaet C. Licht 1875—1925.

lige Pakker af blandet Indhold angaaende de mange (nu til Dels nedlagte) Fabrikker, der har tilhørt Selskabet. Paa samme Maade maa der vel gives en Del andre Virksomheder, der, selv om de ikke har bevaret større Mængder af Arkivalia, dog har pillet fra og gemt det, der forekom dem vigtigst. Set fra en Historikers Synspunkt er dette overmaade værdifuldt, og det bør anbefales at gøre saadan, hvor et Arkiv af Pladshensyn skal ødelægges.

Som man vil se, gaar de fleste af de foran nævnte Arkivalia ikke langt tilbage i Tiden, og hvad der herudover er fundet, maa regnes for Tilfældigheder. Af disse tilfældige Ting er der imidlertid Grund til at omtale enkelte, fordi de er af særlig Betydning. Det smukkeste Fund var uden Tvivl Typograf I. C. Lunds Erindringer (—1877), som tilhører Bianco Lunos Bogtrykkeri, et meget sirligt Manuskript paa 192 Sider, hvori en almindelig Arbejder fortæller omhyggeligt og paalideligt om sit Liv, vistnok den ældste større Arbejder-Selvbiografi paa Dansk. Det drejer sig om en Person, hvis hele Tankegang er uden enhver Indflydelse af Socialismen, et enestaaende Minde over en jævn Mands Færd, der i ingen Henseende søgte at rage op over sin Stand, og tillige et Minde om de hyppigt omtalte patriarkalske Forhold.

Lige saa interessant, om ikke saa let at faa Udbytte af, er den Arbejdsbog 1853—70, som Snedkermester Hans A. Holm har efterladt sig i Familiens Eje. Bogen omfatter Tiden, fra han som Svend kom til København, og indtil han grundlagde sin egen Virksomhed. Den fortæller, hvem han har arbejdet for, hvad han har udrettet, hvor længe han har været om det, hvor han udførte Arbejdet, hvad han fik for det, og endelig, hvornaar han fik sin Betaling.

Præg af en Personlighed bærer ogsaa en Kalender for Aaret 1875 fra Thiele's Bogtrykkeri, hvori ikke blot er indført karakteristiske Træk af Hverdagslivet, men ogsaa en Række Bemærkninger, som giver et ypperligt Grundlag for en Karakteristik af Ophavsmanden, sikkert Bogtrykkeriets Leder Just Thiele.

Selv Smaating kan være af Vigtighed. Saaledes ejer Murermester B. Schioldann Bindet af en Lønningsbog fra o. 1860,

hvorpaa en Svends Regnskab er opgjort, saa man kan se, hvor meget han har tjent i Dagløn, og hvor meget i Akkord.

Hos Privatfolk findes undertiden Arkivalia fra Foreninger, der ikke har draget tilstrækkelig Omsorg for at holde sammen paa deres Ejendele. Saaledes ejer C. F. Riedel og Lindegaard en Forhandlingsbog for Jernstøberiforeningen af 1872 (1871—1902). Formodentlig vilde en grundig Eftersøgning efter gamle Foreningsbøger ikke forblive uden gode Resultater.

Endnu skal omtales en Gruppe Smaafund, som er af største Vigtighed, naar Talen er om Arbejderforhold, og som iøvrigt er forholdsvis hyppige i private Skuffer og Skabe, nemlig Løn- og Priskuranter, Værkstedtsreglementer og Arbejdskontrakter.

Priskuranter og Værkstedtsreglementer blev forhen i Reglen udfærdiget af Arbejdsgiverne; men efter Fagforeningernes Opkomst er deres Indhold jævnlig slaaet sammen i de kollektive Overenskomster, der sluttet mellem Fagforeninger og Arbejdsgiverforeninger. Af Priskuranter haves fra den første Del af det 19. Aarhundrede en Del paa den kongelige Porcellænsfabrik. Fra Anker Heegaards Fabrik paa Blaagaard haves en Formertarif fra 1830'erne, ledsaget af en Del Arbejdskontrakter med Underskrift. Disse Papirer er haandskrevne. Den ældste kendte trykte Priskurant er fra 1818 og gjaldt for Typografer; det eneste kendte Eksempplar tilhørte nys afdøde Emil Selmar, forhen Lærer ved Typografernes Fagskole¹⁾. Fra o. 1870 er Kontrakter ofte og Priskuranter næsten altid trykte og burde derfor findes i de store Biblioteker. Skønt man skal være forsigtig med at udtale sig om, hvad der kan fremdrages af Smaatryksamlingerne, tør det dog i alt Fald siges med Sikkerhed, at saa langt som til det kongelige Bibliotek eller Universitetsbiblioteket er kun en begrænset Del af disse Smaatryk naaet i det 19. Aarhundrede. Af Arbejdsreglementer er der navnlig fundet en fyldig Samling hos De forenede Papirfabrikker. Af Kontrakter ejer f. Eks. Grosserer Aage Heyman en Samling fra Philip W. Heyman's Svineslagterier fra 1880'erne. Priskuranter og Overenskomster faar man i Reglen bedst fat paa i Fagforeningers, Laugs og Arbejdsgiverfor-

¹⁾ Se Bogvennen 1918, S. 45 f.

eningers Arkiver; men ogsaa ældre Personer, der har spillet en Rolle i disse Foreninger, har undertiden interessante Eksemplarer af saadanne Smaatryk.

Som nævnt har mine Undersøgelser begrænset sig til København. Det vides, at Raadvad Knivfabrik og Silkeborg Papirfabrik ligger med ret gamle Arkivsager, og i det hele taget maa det jo regnes for sandsynligt, at der findes en Del rundt om i Provinsen, maaske forholdsvis mere end i København. Imidlertid overkommer Enkeltmand jo ikke let at gennemstøve hele Landet. Baade ved at hjælpe med Fremfindelsen af lignende Arkiver som de her omtalte, og ved efter Tid og Lejlighed at behandle Enkeltvirksomheders Historie, kan lokalhistorisk interesserede Mænd og Kvinder bidrage til at bevare Erindringen om vort Folks kulturelle Udvikling og dets økonomiske Kaar.

Eftersom der allerede synes at være gaaet stort Svind i de gamle Sager, er det ønskeligt, at der fra det offentliges Side kan gøres noget for at opbevare gode Eksempler paa private Virksomheders Arkiver. Trods følelig Pladsmangel tilbyder det sjællandske Landsarkiv Hjælp i saadanne Tilfælde, hvor meget vigtige Arkivalia trues med Undergang, ligesaa i visse Tilfælde det kongelige Bibliotek.

Det vilde ogsaa være af Betydning, hvis der et Sted samledes en Fortegnelse over, hvad der findes rundt om i de betydeligere Privatarkiver, og ifald dette Tidsskrifts Læsere ved eller kan skaffe Besked om Arkiver i Haandværks- og Industrivirksomheder, vil enhver Oplysning i den Retning blive modtaget med Taknemmelighed af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi. Kristiansgade 12, København K.

Selv om det maaske ikke i Øjeblikket staar klart, hvad der kan bruges af de gamle Protokoller og støvede Papirpakker, maa det erindres, at der i Eftertiden uden Tvivl vil fremstaa Personer, som har Kraft og Snille til deraf at drage vigtige Slutninger til Bedste for Videnskaben. Hvis Arkivsagerne til den Tid alle er gaaet tabt paa Grund af Slægternes Vanrøgt, vil de blive bittert savnet.